

Csámpai Ottó (Pozsony):
**A magyar nép fejlődése a
nemzetségektől a modern nemzetig**
(Etnoszociológiai összefoglalás)³⁹⁶

NÉHÁNY MÓDSZERTANI KIINDULÓPONT

MINDEN NEMZET kialakulását több tényező befolyásolja. Ezek sokasága, valamelyik elhanyagolása vagy indokolatlan előtérbe helyezése, bizonyos torzításokat okozhat a nemzet elméleti értelmezésében. Ezek az értelmezések egyben bizonyos mértékig meghatározzák azokat a módszertani irányzatokat, amelyek a nemzet sajátosságát különböző, sokszor homlokegyenest eltérő vonásokban látják.

Minden nemzet nagyon hosszú fejlődési folyamatnak az eredménye. A történelmileg elsődleges tömörülések nyilvánvalóan a különböző földrajzi viszonyokban keletkeztek, ezen kívül több erős hatással volt nemcsak az emberi fajon belül kialakult csoportokra, hanem az életszervezésre és életstílusra is, amely különbözik a más földrajzi viszonyok közt élők életmódjától. Ezek szerint nyilvánvaló, hogy az etnikai tömörülések kezdeteit az emberfajtákon (rasszokon) belül kell keresni. Amikor az antropológusok rendet akartak teremteni a meglehetősen áttekinthetetlen helyzetben, amely a különféle leletek fogalomszerkezetében uralkodott, arra a nézetre jutottak, hogy jelenleg egy emberi faj létezik,³⁹⁷ a Homo Sapiens. Egyúttal az egyes embereket összevonva az emberi fajt a különböző fajok sorának a végére tették. Ez elgondolkodtató, hiszen a minden egyes emberhez külön-külön tartozó misztérium elismerése helyett, sokszor elhallgatva az ember megismételhetetlen egyedi voltát (és lelkét), a tudomány nevében fajba sorolták.

A tudomány szerint a földrajzi tényezők (éghajlati viszonyok, tengerszint feletti magasság, a tenger közelsége, specifikus flóra és fauna stb.) hatására az egységes emberi faj ún. rasszokra osztódott, amelyek alfaji státust kaptak. A földrajzi környezet szembeűnő testi változásokat okozott az embereken.

Az embertan három ún. nagyrasszba sorolja az embereket: europid, mongolid és negrid (a népességgenetikában az európai, a keleti és az afrikai megjelöléssel lehet találkozni, míg a napi szóhasználatban a fehér, a sárga és a fekete megjelöléssel), amelyek további rasszokra és alrasszokra osztódnak. A különböző nézetelemzések alapján *A rasszot (vagy fajtát) természetes embercsoportként definiálhatjuk, amelyben a környezet hatására olyan külsőleges vonások és génfrekvenciák egysége alakult ki, amely elkülönül a más csoportoktól és a múltban viszonylag zártföldrajzi területen élt.* Hogy elejét vegyék az esetleges gúnyos értelmezéseknek, vannak próbálkozások bizonyos típusokba való besorolásra: van tehát európai, ázsiai, amerikai és ausztrál-óceániai típus, amelyeken belül még további kombinációk vannak. Henkey Gyula szerint a mai magyarságban a törökös típus (turánid, pamíri, kászpi, mongoloid) 46,8%-ban, a Kaukázushoz kapcsolódó jellegegyüttesek (előázsiai, kelet-dinardoid) 8,1%-ban mutatható ki, a finnugorok 4,6%-ban. A szláv nemzetek tagjai többnyire az európai típus kelet-balti csoportjába tartoznak, Észak-

³⁹⁶ Magyar történelem. Tízezer év – ezer oldalról. Oktatási segédkönyv. ZMTE, Zürich–Budapest, 2002. pp. 79-104. ISBN9638610018 <https://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf>.

³⁹⁷ Nyelvünk közhasználatában több emberi fajról beszélünk. Ebből ered a fajgyűlölet, fajüldözés stb. szóhasználat, amely azonban ellenkezik a szigorúan vett antropológiai fogalmi szerkezettel. A helyes magyar megnevezés a rassz mellett a fajta.

és Északnyugat-Európa nemzetei a nordikusba, a balkániak a dináriba stb. Bizonyos típust tehát a helyi népesség földrajzilag meghatározott egységeként lehet értékelni. Szigorú behatárolás azonban ma, kis számúzárt területen kívül, nem létezik.

A nemzet mint történelmi valóság, az emberi fejlődés sokkal későbbi folyamatában keletkezett. Az első közösségek vitathatatlanul vérségi alapon keletkeztek. Az ember fennmaradása ezektől az elsődleges „társadalmi“ közösségekben kialakult kapcsolatoktól függött. Az együvé tartozás érzése a közös eredethez volt kötve, amelynek az alapja lehetett mind a monogámia, mind a poligámia. Annak ellenére, hogy vannak nézetek, amelyek szerint az ember napjainkban is hajlandóságot mutat a poligámia iránt, a jelenlegi társadalmi fejlődés a monogámia erősödésének irányába vezet.³⁹⁸ Az egyértelmű elhajlás a monogámia felé összefügg az aránylag hosszú ideig tartó utódgondozással és az emberi tömörülések tagjai közti együttműködés kifejlődésével. Az emberre egyben rendkívül erős „szociális vonzódás” jellemző. Hajlandó a veszélybe került társaiért áldozatot hozni, sokszor életét is kockáztatni. Létrejött a rokoni viszonyoknak a kialakulása és számontartása. A rokoni viszony alapja lehet genetikai vagy kulturális, de ugyanakkor meghatározott, kialakult rendszere van és az emberi csoportokon belül számos kapcsolat a rokonsági rendszer keretein belül zajlik.³⁹⁹

A vérségi alapon kialakult csoportosulások kibővültek az „idegenekkel”, és a civilizáció fejlődésével erősödtek az együvé tartozás érzései és élményei is. A proto-kulturális embert az együttműködési készség aránylag magas foka jellemezte, amely elsősorban a közös vadászatokon és az élelemszerzés során nyilvánult meg. Ezzel, a vérségi kapcsolatok mellett, egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a közös szokások, a másokétól eltérő nyelv, hiedelmek, vallás, egyszóval az, ami később az etnicitás fogalmának tartalmába került. Tehát az elsődleges emberi tömörülések vérségi alapon álló közösségek lehettek, de egyben elkezdődött egy bonyolult társadalmi folyamat, amely nem fejeződött be a mai napig sem, a modern nemzetek létezéséig korábban.

A nemzetségben, amely a fejlettebb emberi közösség alapeleme volt, még mindig jelentős szerepet játszottak a vérségi alapon álló kapcsolatok, de egyben megjelentek a kultúra első jelei és megnyilvánulásai, amelyek szilárdabb jelleget kaptak a vallás, a nyelv, a hagyományok stb. alakjában.

Próbáljuk meg közelebbről elemezni az etnikai közösségek fejlődésének szellemi-kulturális megnyilvánulásait. Az első és a legfontosabb nyilvánvalóan a közös nyelv használata, amely egyben különbözött a más közösségek nyelvétől.

Az ember fejlettségét az információcsere egy teljesen sajátos formája kíséri. A beszéd és a nyelv⁴⁰⁰ az emberi megnyilvánulás legjelentősebb formája. Megjelenése fontos az emberi közösségek fejlődésében és a későbbiekben is olyan tényező, amely egyfelől összeköti a közösség tagjait, másfelől megkülönbözteti őket más közösségektől. Az emberi nyelvet az alábbi sajátosságok jellemzik:

1. rendelkezik bizonyos „szótárral”, amelyet az azonos nyelvet használók azonosan értelmeznek;

2. a szótárban levő jelek szimbólikusak, tehát nincsen köztük a jelentéssel kapcsolatban álló fiziológiai vagy magatartás-beli folyamatokhoz;

---

³⁹⁸ Lásd Csányi Vilmos: *Evolúciós rendszerek*. Budapest, Gondolat, 1988, p. 194.

³⁹⁹ Lásd ugyanott p. 195.

⁴⁰⁰ Szigorúan vett értelemben meg kell különböztetnünk a beszédet és a nyelvet. A beszéd az ember megérthetőségi tevékenysége, amelynek eszköze a nyelv. A nyelv az emberi társadalom tagjai közti kommunikáció jelrendszere, amely fejlődése során alakult ki, mint pl. a magyar, angol stb. Munkánkban azonban a kettő szétválasztásának akkor van jelentősége, ha a nyelvet az etnikai közösség egyik meghatározójaként értelmezzük.

3. a szótár szimbólikus (absztrakt) jeleit bizonyos szabályok segítségével különböző értelmű kombinációkban lehet közölni. A kombinációk és így a lehetséges „üzenetek” száma elvileg végtelen – tehát az emberi nyelv nyitott;

4. az emberi nyelv leglényegesebb tulajdonsága a „rekonstrukciós képesség”. Ezen agyunk azon képességét értjük, hogy az érzékszerveken keresztül felfogott helyzeteket képes elemezni, majd az elemzés során kapott részekből új egészet létrehozni; vagyis képes egyfajta nyelvi–logikai szintézisre. Ezzel az ember képes a valóság nyelvi modelljeit elkészíteni és ezeket működtetni olyan dolgok közlésére, amelyek különböző térben és időben történtek (vagy fognak történni).⁴⁰¹

A nyelvnek, mint a protokulturális szerkezet tényezőjének a kialakulása egyben létrehozta azokat a feltételeket is, amelyek megalapozták az emberi tömörülések további elkülönülését. A nyelv szimbólumainak a megjelenése és a különböző nyelvek létrejötté szigetelő tényezőként hatott és korlátozta az egyes csoportok közti átjárhatóságot. A nyelv és ezzel kapcsolatban a kultúra más összetevőinek a megjelenése olyan helyzeteket idéz elő, hogy sokkal nehezebb más csoportokba bekerülni, amelyek azelőtt meglehetősen kötetlenek voltak. Ez átmenetet is jelentett a proto-kultúrától a kultúrához és a szabadabban szervezett tömörüléstől a szigorúbban szervezett társadalmi közösséghez (csoporthoz).

A nyelvi elkülönülés fokozatosan olyan közösségi tudatot teremt, új társadalmi jelenség keletkezik, amely már nemcsak a biológiai viszonyokon alapszik, hanem közös elképzeléseken is.

Az átmenet a kulturális fejlődésbe és a kultúra kialakulása olyan elképzelések, ideák megjelenésével vált lehetővé, amelyek közölhetők, másolhatók és átadhatók voltak az egyik nemzedékről a másikra. A kulturális fejlődés korai szakaszában három ideacsoportot lehet megkülönböztetni:

1. A szociális kapcsolatok ideái, amelyek a közösségeken, illetve csoportokon belül kialakult társadalmi funkciókat, pozíciókat és szerepeket fejezik ki. A csoport élére került egyén a pozícióját nem kizárólag a biológiai előfeltételek alapján tölti be. Szociális ténykedésének terét a csoport hagyományai és szokásai is meghatározzák, az elképzelései – tehát a *kultúrája*. A szociális szerepek a kultúra közreműködésével intézményesülnek – a törzsnél megjelenik a vezér, a törzsfőnök. De ugyanakkor nem elég, hogy az emberek egy bizonyos vezetőnek engedelmessé válnak, hanem *az is kell, hogy egyet akarjanak és egyféléképpen cselekedjenek*. Tehát kialakul egy bizonyos belső összpontosítás és szilárdság, bizonyos *törzsi szellem*. A kultúra nemcsak bizonyos szokások halmaza, hanem a kultúra egyes ideái meghatározott funkciókat töltenek be, meghatározott érdekeket elégítenek ki, kölcsönhatásba kerülnek egymással. A szociális ideák gyors elsajátítása a közösség (nemzetség, törzs) túlélését teszi lehetővé; tagjai alávetik magukat bizonyos szabályoknak és normáknak, amelyek ugyan korlátozzák a tevékenységüket, de egyben kialakul bennük egy sajátos szabálykövető magatartás, mint a társas élet egyik fő jellemzője. Átvitt értelemben ezt főleg a gyerekeknél figyelhetjük meg. A szocializálódó gyermek nagyon könnyen, spontánul aláveti magát a játék szabályainak, mivel a játék az ő „társadalmi élete”. A felnőtteknél a társadalmi normáknak való alávetettség lehetővé teszi a szervezettség magasabb fokát, ennek pozitív és negatív következményeivel.

2. A nyelv és a tárgykészítés ideái. A használt nyelvet is lehet idearendszerként felfogni. Az emberi tömörülésekben kialakult kezdetleges nyelvi formák feltehetően lazák voltak, másolásuk pontatlan volt és nagy volt a változékonyságuk. A funkcionális összefonódás növekedésével növekedett a pontos elkülönülés szükségessége is, amely csak a nyelv egyes szimbólumainak pontos utánzásával vált lehetővé. A tárgy- és eszközkészítés korai fejlődési szakaszai két lényeges folyamat összetevőit alkotják. Ezek: a) különválási

---

⁴⁰¹ Lásd közelebb Csányi pp. 189-190.

folyamatok, amelyekben a különböző formák elkülönülnek a tárgykészítő mentális elképzeléseiben; b) egységesülési folyamatok, amelyekben egy bizonyos meghatározott szabályrendszer alapján a tárgykészítő az elképzelésében összeköti az elkülönült formákat és megalkotja a szükséges tárgyakat (eszközöket). Ebben az esetben tehát a kultúra hatása egyfajta formaterv alakjában jelenik meg, míg később olyan tárgyak készítésére is sor kerül, amelyek nem szolgálnak gyakorlati célokat, hanem a kultúra alkotásait gazdagítják.

3. Mentális ideák, amelyek keletkezéséhez szükséges egy bizonyos fokú absztrakció. Nagy jelentőségük volt azoknak a mentális ideáknak, amelyek az egész közösséghez kötődtek. Habár szociális jellegű ideákról volt szó, de ha a használati körük kibővült az „érdek”, „túlélés”, „eredet”, „élet”, „halál”, „áldozat” stb. ideáival, lehetőség nyílt egy nagyon hatékony funkcionális szervezet kialakítására, amely sok tekintetben meghatározta a közösség túlélését.

Az említett ideacsoportok megjelenésével kialakult a folytonos újjáteremtő-képességük rendszere. Mivel ennek a folyamatnak utánzási jellege volt, szükségszerűen magán viselte az önfejlődő rendszer vonásait. A funkcionálisan szervezett rendszer egyes elemei az együttes fejlődési folyamatban kölcsönösen serkentik és alkalmazkodóan formálják saját fejlődésüket; a kulturális és a társadalmi fejlődés előfeltételeként hatnak. Ha még visszatérünk azokhoz a tényezőkhöz, amelyek objektíven hatottak a viszonylagosan zárt szociokulturális tömörülések keletkezésére, hangsúlyt kell adnunk annak, amit az antropológusok állítanak: ugyanis, hogy az emberiség ismert történelme során nem változtak az ember külső vonásai és genetikai adottságai. Vannak tudósok, akik ezt az időt 40 ezer, sőt több évre becsülik (a legújabb kutatások néhány millióról beszélnek). Az emberen felfedeztek ugyan bizonyos fejlődési jelenségeket, mint pl. a test folytonos finomodása, a testmagasság növekedése egybekötve a korábbi nemi érettséggel, vagy olyan jelenségek, amelyek a koponya feltűnő változásaiban nyilvánulnak meg, amely vagy megrövidül és kidomborul vagy fordítva, meghosszabbodik és karcsúsodik; ezek azonban inkább bizonyos ingadozásra emlékeztetnek a már végbement testi kialakulás körül, mint a tovább folytatódó mélyreható fejlődésre. Ez azt jelenti, hogy a biológiai tényezők elvesztették az erejüket az ember-fajta kialakításában és ehelyett szabályozó tényezővé módosultak, amely a népeiséget egyensúlyban tartja (még akkor is, ha ez ellen, vagy akár e mellett kevés a bizonyíték). De egyben az emberi jellem megnyilvánulásaiban és főleg a társadalmi tevékenység szintjén nagymértékű előre tolódásra került sor. Ezt a látszólagos ellentmondást az emberi öröklődés három alapvető formájának megértésével lehet feloldani:

1. tudnunk kell, hogy a biológiai öröklődés az, amikor a szülők átadják az utódaiknak a génjeik és a kromoszómáik egy részét. Ezen alapszik a rokonok genetikai hasonlósága és az ember egyénisége;

2. az öröklődés másik formája az ún. „minta” öröklés, amely az etológia tárgy-körébe tartozik. Ez azt jelenti, hogy az utódok, főleg a korai fejlődés során, átvesznek a szülőktől (főleg az anyától) bizonyos mintákat és utánozzák tevékenységüket. Az öröklődés ezen két formájával az egész élővilágban találkozhatunk;

3. az emberi faj kialakította egy új, az öröklés sajátosan emberi formáját – a szociokulturális öröklődést. Ez annyit jelent, hogy párhuzamosan és ok-okozati összefüggésben a nyelv keletkezésével és a tárgykészítéssel, lehetővé válik az absztrakt gondolkodás. Ennek köszönhetően az ember megsokszorozhatta a biológiai öröklés és a mintautánzás hatékonyságát.⁴⁰² A szociokulturális öröklés folyamata alatt tehát az emberiség felhasználja a korábbi társadalmi fejlődés tapasztalatait és hasznosítja őket további fejlődéséhez.

---

⁴⁰² Lásd közelebb Czeizel E.: *A magyarság genetikája*. Debrecen, 1990, pp. 237-238.

4. *Napjainkban sok szó esik az ún. sors vagy végzet minta létezéséről, amely nem ered sem az apától, sem az anyától, hanem a bolygók kölcsönhatásától a fogamzás pillanatában. A biológiai és az asztrális öröklődés, ami a sorsunkat képezi, ezek szerint már a fogamzás pillanatában adva van és így részt vesz az újonnan létrejött élet irányításában. Ez az ókori magaskultúrákban ismert volt és később a magyar népi hagyomány sem tagadta.*

NEMZET ELŐTTI ETNIKAI KÖZÖSSÉGEK

Az előbbiekből nyilvánvalóan kitűnik, hogy a „protokulturális” emberi tömörülésnek a „szociokulturális” közösségbe való átmeneténél, a biológiai adottságok már nem játszanak meghatározó szerepet, hanem hozzásorolódnak a kulturális tényezők a különböző ideák alakjában és az ezeknek megfelelő társadalmi kapcsolatok.

A *nemzetséget* (latinul gens) tekinthetjük az első viszonylagosan zárt szociokulturális közösségnek, amely még egészében a vérségi, rokonsági kapcsolatokon alapszik, de a „kulturáltságának” és „szocialitásának” állandó növekedése által jellemző vonásokat vesz magára, amelyekkel különbözik más nemzetségektől. Tagjai a kezdetben még mindig „primitív” eszközöket használnak, – dárdák, balták, később íjak és nyilak – amelyek azonban már magukon hordják a nemzetségek jegyeit, sőt jellegzetes díszítéseik vannak. A honfoglaló magyarság szablyaveretei, tarsolylemezei azonban már olyan sajátos díszítésekkel vannak ellátva, amelyekhez nagyon gazdag képzelőerő kellett, másfelől azonban kisebb nagyobb árnyalatok mutatják, hogy a nemzetségek rányomták sajátos bélyegüket. A nemzetség tagjainak közös munkája és segítsége szükségszerű feltétel volt az eszközök folyamatos tökéletesítéséhez, a túlélést szolgáló eszközök megszerzéséhez, a természettel való együttműködéshez. A nemzetségek szerkezeti felépítése különféle lehetett. *László Gyula* szerint a magyar és általában a törökös nemzetségek nagyobb rokoni tömörülésekből, ún. nagycsaládokból tevődtek össze.⁴⁰³ Ezek olyan társadalmi egységek voltak, amelyeknek 15–30 tagja volt, egy rangos férfi emelkedett főléjük, s kisebb családi egységek (férj–feleség) összetevői voltak. A nagycsalád feje a munkaképes apa vagy a legidősebb testvér. A munkaképesség nem azt jelentette, hogy dolgoznia kellett, hanem épp ellenkezőleg, bizonyos határt szabott az uralmának addig, amíg fizikailag le nem gyengült. A vérségi kapcsolatokon kívül kialakultak a munkamegosztás és a vagyoneelosztás viszonyai is. A nemzetség minden tagja igyekezett a saját ereje és képessége szerint a nemzetség érdekeit szolgálni, s ezzel az egyéni szükségleteit és érdekeit is kielégíteni. Előtérbe kerültek a nemzetség olyan vonásai is, amelyek etnikai közösséget formáltak belőle. A nemzetségen belül hosszú idő alatt kialakult szokások, viselkedési szabályok és normák működtek, amelyek bizonyos rendet és szervezettséget biztosítottak a kölcsönös viszonyokban. A hatalom, amely a nemzetségekben már bizonyára létezett, az egyik vagy a másik személy tekintélyére, tapasztalatára, ismereteire, erejére vagy becsületére volt alapozva. A nemzetség társadalmi jellege megszilárdult azáltal is, hogy a természetes munkamegosztás (a férfiak és a nők, a gyerekek és a felnőttek között stb.) fokozatosan társadalmi munkamegosztásba ment át. A kölcsönös kapcsolatok a nemzetség tagjai között folytonosan erősödtek. Erősödtek az elkülönült családok, amelyekben a férfi és a nő különböző nemzetségből származott, de egyben a két oldalról rokoni családok közeledésével olyan közösségek keletkeztek, amelyek viszonylagosan zárt rokoni-nemzetségi köteléket alkottak. A nemzetség nem alkotott nagy csoportot, de tagjai létszámának növekedésével felosztódott néhány további nemzetségre. Azonban tovább folytatódott közöttük az együttműködés, nemzetségek közti házasságokra került sor, és ezzel további központosító tendenciák mutatkoztak, amelyek a nemzetségek

⁴⁰³ Lásd *László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete*. Magyar Élet kiadása, 1944. p. 166.

nagyobb csoportokba való összevonásában nyilvánultak meg. Ún. *frátriák* keletkeztek, amelyeknek katonai jellegük is lehetett. Ezeknek a feladata az új férfi-nemzedék kiképzése volt. Nekik kellett biztosítaniuk a folytonosságot az egyes nemzetségek között és kibővítésüket egy nagyobb egységbe. A frátriák így valamiféle összekötő kapcsot alkothattak a nemzetség és a később kialakult törzs között. Azonban kialakulásuknak nem kellett törvényszerűnek lennie. A törzs ugyanis létrejöhetett frátria nélkül is, több nemzetség összevonásával.

A nemzetségekben korai fejlődésük idején még bizonyára nem alakult ki nagyarányú társadalmi rétegződés. A régészeti ásatások eredményei azonban azt mutatják, hogy a nemzetségi rendszerben már jellegzetes társadalmi szerkezettel találkozhatunk. Erre utalnak a Kárpát-medencében feltárt kelta, avar és magyar sírok is. Feltételezik, hogy már a Kr. e. I. évezredben kialakult egy bizonyos nemzetségi arisztokrácia és ugyanakkor az alsóbb rétegek rá voltak kényszerülve, hogy különféle szolgálatokat végezzenek a felsőbb rétegeknek.⁴⁰⁴ Az arisztokrácia hatalmának megszilárdításával, fokozatosan megszűntek a vérségi alapon nyugvó régi közösségek. Az önkéntes tömörülések helyébe, amelyek a közös eredetből indultak ki, olyan területi szervezetet igyekeztek kialakítani, amelyet központi akarat irányított. Csak ezzel tudták biztosítani vezető pozíciójukat, a többiek egyben ebben látták biztonságuk és belső nyugalomuk garanciáját. A régi nemzetségi viszonyok felbomlását hosszantartó folyamatként kell felfognunk, amelyben a tulajdoni különbségek létrejöttén kívül jelentős szerepet játszott a más nemzetségek tagjaival kialakult kapcsolat és a nemzetségek keveredése ugyanúgy, mint a különféle hatalmi alakulatoknak való alárendeltség. Azonban azt is látnunk kell, hogy a más-más területeken élő nemzetségek fejlődése nagyon különbözött egymástól. Voltak olyanok, amelyek önálló, kisebb hadműveleteket folytattak. *Padányi Viktor* említi, hogy az ómagyar „had” szó megfelel a nemzetségnek, a vérségileg összetartozó családok kötelékének. Egyben pontosan megfelel az őstörök „szak”, „szaka” szónak is, amely megvan magyarban is a „szék”, „szeg” formában, csak mivel van egy másik jelentése is, az eredetét nem tudatosítjuk eléggé. Innen ered szerinte a „székhely”, a „székváros”. A székely „székek” a különböző nemzetségek település területei. Ősi településű falvaink „szegei” (Alszeg, Felszeg, Kovácszeg stb.), mint egy-egy nemzetség, „had” által lakott falu-, vagy a városrészek szintén erre utalnak, de erre utalnak szerinte a falu és a városnevek is, pl. Szeged, Bessenyőszög, Kunszeg, Szeghalom stb.⁴⁰⁵ Régi geszták és krónikák szerint a magyarság 108 ilyen nemzetségből tevődött össze. Feltételezhető, hogy a magyaroknál nagyon erős volt a ragaszkodás a nemzetséget képező legerősebb nagycsaládhoz és lényegében az töltötte be a később megjelent törzs vezető rétege szerepét, sőt a nemzetség a törzs keretén belül önállóan élt és tovább működött. Ez volt az egyik és fő különbség a nyugati és a keleti pusztai népek között. Sőt az uralkodó réteg sem volt kasztként áttörhetetlenül lezárva, hanem a valóban vezető osztály bizonyos minőséghez, tulajdonságokhoz volt kötve, s ezek birtokában bárki felemelkedhetett. Ez a felemelkedés a családon keresztül, a nemzetségbe való felvétellel történt, még az sem volt feltétel, hogy egynyelvűek legyenek, mert a lovasműveltségű népeknél nem kimondottan feltétel a közös nyelv, a közös jelrendszer, hanem inkább következmény. *Így a társadalmi felemelkedés gyakorlata és a vérségi mítosz elve közti ellentmondást a lovasműveltség-beli gondolkodás szimbolizmusa volt hivatott áthidalni.* A befogadott jövevény szimbolikusan részesévé vált a vérközösségnek, s ezen át a nemzetség jog- és hagyományközösségének. Ennek lényegét Mao-Tun hun királynak a kínai császárhoz írt levele árulja el, aki az Uráltól Koreáig huszonhat birodalmat leigázott, s „ezzel mindezek hunokká váltak és a népek,

⁴⁰⁴ Magyar vonatkozásban lásd közelebb Erdélyi L.: *Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései.* Budapest, Franklin-Társulat 1915, pp. 168-171. Dienes I.: *A honfoglaló magyarok.* Budapest, Corvina, 1978, pp. 19-21.

⁴⁰⁵ Lásd Padányi V.: *Dentu-Magyarica.* Veszprém, Turul, 1989, p. 177.

amelyek íjat feszítenek, immár egyetlen családdá egyesültek”. Az újfeszítés szimbolikus kifejezés, ami a nomád harcmodort jelenti, méltóvá tesz valakit arra, hogy a hunok közé emelkedjék. Itt talán az egyik fontos tétel az lehet, hogy „jazig, šarmata, heftalita, hun, szkíta-kelta, unuguri, pártus, tur-ku”, stb. név nem „népeket” jelöl, hanem a hatalmas térség területén (Kárpát-medence–Káspi–Aral-térség–Kaukázus–Észak- és Dél-Mezopotámia–Iráni-térség) élő, vagy élt azonos fajtájú és csak nyelvjárásokban különböző, tehát azonos ősnyelvű nép részeinek foglalkozását, vagy elhelyezkedési területét jelentő neve. A család pedig rámutat a birodalom formájára. Mint ahogy a családfő, úgy az uralkodó is befogadta családjába az arra méltókat. Vámbéry Ármin szerint a *magyarságnál már a nemzetség megnevezése is olyan nagyfontosságú volt, hogy bizonyos arisztokratikus öntudat volt benne elrejtve, amely később egyben védett is az uralkodó önkénye ellen.* Csak a magyarok tartották fenn a kereszténység elfogadása után is a *de genere* megjelölést.⁴⁰⁶ *Ehhez a sajátosságához az is hozzátartozik, hogy a magyar nemzetfogalomnak éppen a nemzetség az alapja.* A külföld „gens”-nek nevezi az Európában megjelenő magyarságot, de ezt a szót a magyar megtartja saját megjelölésére később is, midőn már régen felvette a római kereszténységet és Európa szemében „natio”-vá vált.

Visszatérve a nemzet előtti etnikumok fejlődéséhez, a kezdetleges közösségek helyén kialakított területi szervezet mellett a lakosság is különböző rétegekre osztódott. A társadalmi rétegződés különösképpen elmélyült, amikor az állattartó törzsek földművelőkre telepedtek, saját törzsi földtulajdonukat átfogóbbnak tekintve az ott élőkénél. A földművelők így külön réteget képeztek a növényi élelem szolgáltatására. Az így kialakuló közösségek azonban már rendszerint túlléptek a törzsi szervezet keretén. A *törzs* létszáma már elég nagy, vannak számítások, amelyek szerint a honfoglaló magyar törzsszövetséget 400 ezer emberre becsülik, tehát egy törzs kb. 50 ezer embert tett ki. Ilyen társadalom irányítására csak határozott vezető volt képes, nagy kísérettel és jól felfegyverzett csoporttal. Egyben azt is látni kell, hogy a biztonságos irányítás alatt lévő terület vonzó volt nemcsak a szomszédos, de sokszor a távolabbi közösségek tagjai részére is. A természetes munkamegosztás mellett a törzsben még egy személy jelentkezett különleges szerepekkel és szolgáltatásokkal – elődeinknél a *mágus* vagy a *táltos*. Sok esetben ő volt az addig felhalmozott ismeretek őrzője és továbbadója is.

A törzsfőnök fegyveres kíséretéből is fokozatosan kiemelkedett egy réteg, amely különleges társadalmi helyzetet igényelt és sajátos szerepeket töltött be, – különféle küldöttségek tagjai, ügyeltek a megélhetéshez szükséges eszközök beszerzésére, irányították uruk gazdaságát, stb. Tehát a törzsnél, amely egy magasabb fokú közösség, megszilárdultak a társadalmi kapcsolatok és egyben megjelent egy új elem is, amely szükségszerű hozzátartozója további fejlődésének és nemzetté válásának – ez a *politikum*, mint a közös sors intézésének módja és eszköze. A törzsi szervezet megteremtette a feltételeket és létrehozta a teret a gazdasági tevékenységhez, összegyűltek olyan termelési tapasztalatok, amelyeket meg kellett őrizni és továbbadni az új nemzedékeknek. A gazdasági és kulturális fennmaradást megfelelő módon kellett szabályozni. A szabályozó és irányító szervek megszilárdultak, a törzsfőnökök a törzsi tanáccsal megerősítették pozíciójukat. A törzset már politikai egységként értelmezhetjük, amelyet külön elnevezés, nyelvjárás, közhatalmi szervezet és annak a területnek a birtoklása jellemez, amelyet sajátjaként védelmez. A törzsnek magasabb fokú az etnicitása is, a közösségnek saját megnevezése van, amelyet többnyire a legerősebb nemzetségről kapott, annak ellenére, hogy a legkülönbözőbb rokoni

---

⁴⁰⁶ Lásd Vámbéry Á.: A magyarság keletkezése és gyarapodása. Budapest, Franklin-Társulat, 1895. reprint Budapest. Holnap Kiadó, 1989, pp. 19-21. Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a 20. század első felében még több nagy nemzetség sarja folytatott neves közéleti tevékenységet. Ilyen volt pl. a Zemplén megyei Szemere Miklós és István (de genere Huba) és a Léván működő Pogány Virgil (de genere Csebi).

csoportokból jött létre. Bizonyítják ezt a településnevek is, amelyek sokszor éppen a nemzetségek megnevezéséből erednek.

A törzsek, főleg azok, amelyek törzsszövetségbe tömörültek, már érett szocioetnikai közösségek, amelyeknek a területe nagy társadalmi hatalommal rendelkező törzsfőnöknek volt alárendelve és lényegében túljutottak a hagyományos törzsi társadalmon. Ilyen lehetett a honfoglaláskori törzsszövetség is, amelynek már igen bonyolult a szerkezete. Sőt, olyannyira, hogy „törzsfőnök” nélkülünk mondhatnánk, mert nem törzsek, hanem nemzetcsaládok, akiknek *urai* méltóságok voltak, mint a székelyeknél a *lu-fő*. Hisz, Álmos (Ögyéd) fia Árpád (éppenúgy mint később Koppány) a bizánci *dux* méltóságot viselte.

A törzsfőnök tehát a törzs ura volt az adott területen – ebből maradhatott a terület megnevezése is: úr – uruszág – ország.⁴⁰⁷ A törzs „politikájára” jellemző, hogy nem szükségszerűen a gazdasági érdekekből ered, hanem a kulturálisakból (a modern nemzeteknek is ez a jellegzetessége). A közösség kulturális vonásainak fennmaradása érdekében (a nyelv, a szokások, a vallási hagyományok stb.) gyakran politikai eszközöket használnak, beleértve a fegyveres összecsapásokat és harcokat. A törzseket már csak egy kis lépés választja el a kulturális közösségek legmagasabb fokától – a nemzettől.

PRÓBÁLKOZÁS A NEMZET SZOCIOLÓGIAI JELLEMZÉSÉRE

Európai szemszögből fontos rámutatni két alapfelfogásra a nemzet újkori értelmezésében. Mind a kettő a nemzeti újjászületési folyamatokban lépett színre.

Az *angolszász* irodalomban a nemzet politikai értelmezése volt és van máig is elterjedve. A politikai nemzet koncepciója van elterjedve a francia és az angol területeken, ahol a különböző etnikumok (bretonok vagy walesiek) mindig is a francia vagy a brit nemzet részeként voltak elkönyvelve és nem volt szükséges külön foglalkozni etnikai hovatartozásukkal.

A másik felfogás a *német* területeken terjedt el és a nemzetet kulturnemzetként értelmezte. A felfogás értelmi szerzője J. G. Herder, annak ellenére, hogy a nemzetek fejlődésében a földrajzi tényezők és az éghajlati viszonyok hatását hangsúlyozta, hozzáfűzte, hogy az embert emberivé elsősorban a nyelv, a hagyományok, a népi alkotások tették, amelyek összekötik az egyes nemzedékeket és nemzeti egységeket alkotnak. Éppen az ilyenféle nemzetfelfogás (Kulturnation), amely eltekintett az állampolitikai rendszertől, terjedt el Németországban, ahol a nemzetállam csak 1871-ben jött létre. A német nyelvben ennek felelt meg a „Volk” (nép) kifejezés is, kölcsönösen helyettesíthető a „Nation” (nemzet) kifejezéssel. Bár később pontosabbá vált a két fogalom elhatárolódása, de a felfogás, hogy a szellem a népiség alapja, megmaradt.

A két említett elgondoláshoz szükséges hozzáfűzni, hogy elemei benne foglaltatnak a magyar őstörténet két alapvető forrásában: *Anonymusnál* egy határozott államnemzeti koncepció körvonalai látszanak kibontakozni, – a *Gesta Hungarumban* a történeti hagyomány és az állami keret szolgálta a nemzeti együvé tartozás kifejezésre juttatását. *Kézainál* az etnikai és a nyelvi eredet került az előtérbe (a tiszta Magyarországnak 108 nemzetsége van és nem több – a többiek jövevények). Azonban ez a két felfogás sem a múltban, sem a későbbiekben merőben nem zárta ki egymást. Szigorú szembeállításuk hamis és félrevezető lenne, mert valamely ország „kulturális nacionalizmusa” szükségszerűen felhasználja az államot és a politikáját, ugyanúgy mint a „politikai nacionalizmus” szükségszerűen a kulturális identitásra támaszkodik. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy nehéz pontos választóvonalat húzni a gyakorlati alkalmazásuknál az európai országokban, mivel Európa nem egyöntetű kulturális és civilizációs egység. Sőt földrajzi

⁴⁰⁷ Vámbéry is úgy véli, hogy az ország legrégebb alakja az uruzag, urusag lehetett, amely eredetileg nem földet jelentett, hanem uraságot, uralkodást és az úr szóból származik. Lásd az említett műve 210. oldalán.

értelemben Európa nem is létezik, csak Eurázsia. Mind a múltban, mind manapság sok itt élő gondolkodó sorakozott fel a kelet-európai vagy nyugat-európai kultúra és civilizáció mellett. Ehhez hozzá kell adni, hogy a nagy eurázsiai masszív nyúlványokkal körül csipkézett nyugati félszigetén létezik egy kb. 1000 km-es sáv, melyet két függőleges vonal választ el Keletről, illetve Nyugattól. Az egyik vonal Königsberg (Kalinyingrád) környékéről indul és valahol a Dnyeszter-torkolat mélyén, Ogyesszánál éri el a Fekete-tengert, – ez a vonal jelenti az említett sávnak a keleti szegélyét. A másik – a nyugati viszont Szczezin és az Adria északi csücskén levő Trieszt közti vonal. Ennek a sávnak a jellegét, természetét hagyományosan a két, paradigmaticusnak tekintett területként szokták meghatározni. Jól mutatja ezt az egyik német elnevezés „Zwischeneuropa” – Köztes Európa. A földrajzilag kis államoknak és nemzeteknek, amelyek ebben a sávban fekszenek, két nagy közös lidércnyomása van: Németország és Oroszország. Sokak számára ezen nemzetek és államok halmaza kulturálisan Kelet-Európa, míg mások Nyugat-Ázsiáról beszélnek. Az egyik méltatlanul elfelejtett történetfilozófusunk ezt a sávot poétikusan így jellemezte: *Valahol e két vonal közötti sáv belsejében végződik a gótika és kezdődnek a hagymakupolák. Valahol itt záródott le a páncélos középkor európai lovag világa és valahol itt kezdődtek a háremek. Valahol e kettő között jelenik meg a pápa és kezd ciripelni a balalajka.*⁴⁰⁸

Éppen ennek a térségnek a kulturális és civilizációs többszínűsége idézi elő, hogy az említett két felfogáson kívül több más is megjelenik, sokszor idegen elméletek elemeivel és a gyakorlatba való átültetés céljával. A szociológiai irodalomban találkozhatunk az említett két felfogás kombinációival is, illetve más (biológiai, pszichológiai stb.) nemzetfelfogással.

Közép-Európa emberének a nemzet fogalmi tartalma feletti első tűnődésekor az a meghatározás jut az eszébe, amit *J. V. Sztálin* fogalmazott meg. A marxista elméletnek mégsem volt a nemzeti kérdésben világos koncepciója. Marxnak és Engelsnek nincs nemzetdefiníciója, a nemzetet érintő területeken tájékozatlanok voltak, főleg a Kelet kis népeinek kérdésében: számukra ezek csak „néptöredékek”, itt felejtett maradványok, amelyek a lehető leghamarabb egy nagyobb birodalomba fognak beolvadni. Lenin számára a nemzeti kérdés nem volt téma, még ha foglalkozott is vele, ugyanis úgy vélte, hogy azt a szocializmus és a kommunizmus el fogja söpörni. Sztálin „A marxizmus és a nemzetiségi kérdés” című írásában (1913) a nemzetet a nyelv, a terület, a gazdasági élet és a kultúra közösségében megnyilvánuló lelki sajátosságok történelmileg kialakult tartós közösségének nevezte. Később, 1929-ben, további írásában, amely a „Nemzetiségi kérdés és leninizmus” címet viseli, a nemzetet négy fő ismérv alapján határozta meg: közös nyelv, közös terület, közös gazdasági élet és közös lelki (pszichikai) beállítottság, amely a nemzeti kultúra specifikus sajátosságaiban nyilvánul meg. Ez a meghatározás különböző változatokban megjelent az utóbbi évek „modern” tankönyveinek lapjain is. Nyilvánvaló, hogy Sztálin nemzetdefinícióján nyomot hagyott külföldi tartózkodása. Ugyanis „A marxizmus és nemzetiségi kérdés” című írását az 1912-1913 évek fordulóján írta, amikor Oroszország határain kívül tartózkodott és hozzájutott Európa rangos tudósainak a munkáihoz. Ennek és a hasonló definícióknak azonban az a veszélyes vonása, hogy „objektív” kritériumokat szab meg arra, hogy melyik közösséget tarthatjuk és melyiket nem tarthatjuk nemzetnek, és ezzel tulajdonképpen „objektív”, vagy jobban mondva pseudoobjektív mértéket is meghatároz a nemzethez való tartozásra. Tehát automatikusan kirekeszt bizonyos közösségeket a nemzetben való gondolkodás és cselekvés lehetőségéből, abban az esetben, ha nem teljesítik valamelyik kritériumot. Maga Sztálin határozottan leírta: „... ha az ismérvek közül csak egy is hiányzik, a nemzet megszűnik nemzet lenni...” És aztán kezdődnek a lakosságcsere, deportálások, a nemzetek mesterséges likvidálására való törekvések.

---

⁴⁰⁸ Padányi V.: *Egyetlen menekvés*. Budapest, 1995. p. 23.

A magyarság nemzeti fejlődése teljesen különálló utat járt be. A magyar nemzetfogalomra mindazon események rányomták a bélyegét, amelyek végigkísérték a magyarság (és rokonnépei) útját a szeppei nomád életmódtól a modern nemzet kialakulásáig és, amint említettük, nem választhatjuk el tőle a nemzetségek, törzsek, törzsszövetségek sajátos vonásait sem. A középkori, sőt a későbbi Magyarországon a nemzet legalább kétféle fogalma és valósága élt egymás mellett: 1. Magyarnak, Hungarusnak, a gens Hungarorum részének számított mindenki, aki a Regnum Hungariae alattvalója volt. 2. A magyar nemzetfogalom világosan elismerte mindazok külön azonosságát, akik „nemzetük”, azaz eredetük szerint (etnikailag), valamint nyelvükben és szokásaikban elkülönültek. A Szent Korona-eszmére épülő nemzetfogalom és gyakorlat merőben eltér a politikai nemzet eszméjétől, amely a francia forradalom egyik terméke volt, de ugyanúgy a nyelvi-kulturális nemzet eszméjétől is. Amikor „magyar nemzetéről” beszélünk, ebbe beletartoztak mind a horvátok, mind a rutének, a szlovákok vagy a németek, mindazok akik közösséget vállaltak a magyarsággal. Politikai értelemben valamennyien „hungarusok” voltak, de népi (etnikai) egyéniségüket és vallási hovatartozásukat mindvégig megtarthatták.⁴⁰⁹ A későbbi, modern nemzetpolitikai koncepciók hiú ábrándok maradtak és nem állták ki az újkori történelem viharait.

De az újkori nemzetek is mind etnikai, mind társadalmi tömörülések, azonkívül az a sajátosságuk, hogy ilyen vagy amolyan mértékben mindig összekötődnek a politikával. A nemzet mindig a társadalmi, etnikai és a politikai vonások egysége. Külön-külön kiemelni csak az említett összetevők jegyeit nem lenne helyes, már csak ezért sem, mert mind az etnikai, mind a társadalmi, sőt a politikai összetevő sem létezik tiszta formában. De a nemzetelmélet keretei között viszonylagos önállóságban kell őket vizsgálni. Mielőtt rátérnénk ezeknek a vonásoknak az elemzésére és viszonyuk meghatározására, fel kell tennünk újra a kérdést: biológiai közösség-e a nemzet, illetve rendelkezik-e faji jegyekkel?

Egyértelműen azt kell mondanunk, hogy a mai, modern nemzeti (nemzetiségi) közösségek, főleg európai szemszögből nézve, nem felelnek meg pontosan bizonyos rasszcsoporthoz. Ellenben az antropológia alkalmas tudománynak bizonyult az előző fejlődés emberi leleteinek tudományos értékelésére. Az európai nemzetek napjainkig olyan sokszínű társadalmi folyamatokon mentek keresztül, hogy ez a biológiai keveredésükhöz is vezetett. Az egyszerű szemlélő nehezen tudja felfedni a sajátos, szembetűnő vonásokat az egyes európai embertípusokon, illetve alrasszokon. De az antropológus, mint élesszemű megfigyelő megtalálja ezeket a különbségeket a most élő etnikumok tagjain is. Minden esetben újra emlékeztetni kell arra, hogy az etnikai közösségek kialakulásának kezdeteit az emberi rasszokon belül kell keresnünk. Teljesen bizonyos, hogy a nemzetségek egy rassz vagy alrassz tagjaiból tevődtek össze, és kimondhatjuk azt a hipotézist is, hogy a kialakulásuk kezdetén a törzsek is. Csak később kerültek be ezekbe a közösségekbe más rasszok tagjai, akik genetikailag és embertanilag megváltoztatták az arculatukat. Minden esetben a nemzet tagjainak többségében fennmaradt a faji (rasszi) rokonság tudata, időről-időre feltűnik az ún. rasszi atavizmus, amelynek sajátos hatása volt a nemzeti „karakterre” vagy nemzeti „jellemre”. Ez a fő vonás, amely bekerül az etnikai tudatba és többféleképpen nyilvánul meg. Minden nemzet kisebb vagy nagyobb mértékben védekezik más rasszcsoporthoz emberi közösségei ellen. Szélsőséges formában ez a vonás egy különleges infantilis közösségi tudatba torkollik, amelynek lényege a saját képességekről való meggyőződés és a mások sajátosságainak megvetése. Ez a sajátos etnocentrizmus természetes módon egyfelől endogámiába (családok közti házasságok) torkollik, másfelől

---

⁴⁰⁹ Lásd közelebb Csihák Gy.: *A magyar nemzet múltja * Szent István király és a magyar államalapítás * A bambergi lovas * Sacra Regni Hungarici Corona és a magyar közjogi rendezés kérdései ma * Magyar – nép – kisebbség.* ZMTE, Budapest–Zürich, 1999. pp. 9-10, 72-74. Csihák Gy.: *Gens Hungarorum – a magyar nemzet. Magyar nempolitika írások.* ZMTE, Budapest–Zürich, 2002, pp. 18-23.

pedig xenofóbiába (gyűlölet minden ellen, ami idegen).⁴¹⁰ Tehát a közös származás, faji hovatartozás, pontosabban ennek a hovatartozásnak a tudata, az etnicitás fogalmának tartalmába helyeződik. A nemzet (lat. *natio*) fogalma etimológiailag összefügg a nemzéssel és születéssel (lat. *nascor*), sőt ide tartozik a származék, ivadék, sarj, utód, sőt fajzat⁴¹¹ szinonima is, tehát különböző történelmi időszakokban változó hullámokban a nemzethez az azonos származású emberek tartoztak.

Minden nemzetelso és tipikus jele a saját megnevezése – az *etnonim*.⁴¹² Ez külső, formai megnyilvánulása minden etnikai közösségnek. Nagyobb (nemzeti) közösség a megnevezést a legerősebb nemzetségtől, törzstől vagy más etnikumtól kapja, amellyel az etnonim idővel politikai fogalommá válik. Néha az etnocentrizmus vagy a xenofóbia elemei benne rejtőzhetnek – mi értjük a saját nyelvünket, de ők nem értenek minket, tehát némák (németek), vagy hebegnek (barbárok).

A NEMZET MINT KULTURÁLIS ÉS NYELVI KÖZÖSSÉG

Elsősorban meg kell keresnünk a kapcsolatot az „etnikai” és a „kulturális” jelző között. Mert a nemzet főleg (szocio)kulturális közösség. A kultúra fogalmát és a „kulturális” melléknevet mindennap használjuk és sokszor nem is nagyon gondolkodunk pontos értelmén. A kultúra egyszerűen körülvesz bennünket, a kultúrába beleszületünk.

Legtágabb értelemben a kultúra (műveltség) az emberek (egyének, nemzetek és egész társadalmak) tevékenysége, amely a világ megértésére irányul, illetve eredményezi annak megváltoztatását. Ez a tevékenység a jelentős szellemi és anyagi értékek létrehozásán, megőrzésén, elosztásán, cseréjén és felhasználásán alapszik. A kultúra tárgyi formájában azoknak az értékeknek is az összessége, amelyek az emberi tevékenység tárgyiasított formáit ábrázolják. A társadalmi és kulturális mozzanatok összefüggése legkifejezöbben a kultúra cselekvési (személyiségi) szférájában nyilvánul meg. A kultúra fejlődése folytonosságának feltételei egyben a tapasztalatok elsajátításán, átvételén és értékesítésén alapuló tevékenységek, ugyanúgy, mint az új, alkotó cselekvések is.

A kultúráról felvetett gondolatainkkal kapcsolatban meg kell említenünk ennek rokon fogalmát, és pedig a „civilizációt”. A két fogalom tartalma közötti különbségtétel igen homályos és többnyire a kölcsönös megállapodás kérdése. Vannak, akik azonosítják ezt a két fogalmat, mások a kultúrán az emberi tevékenység szellemi termékeit értik, míg a civilizációt szerintük ennek a tevékenységnek anyagi (tárgyi) termékei alkotják. Míg a kultúrák a természettel való összhangra épültek, a civilizáció már a természet ellen fordult, sőt a természet elpusztítója. Ezek szerint, a szellemi ember egy a világgal, számára minden új ismeret a világ önkéntes megnyilatkozása, nem a természet fölé akar kerekedni, hanem beleilleszkedni, nem leigázni törekszik azt, hanem szolgálatába állni. Az értelmi ember – a civilizáció létrehozója és egyben „terméke”, a megismerendő világot tárgynak tekinti, tudni kívánja minden csínját-bínját, apróra bontja, birtokába veszi, rohamra indul ellene, a hódító és a legyőzött viszonyát teremti meg kettejük között.⁴¹³

A „modern”, nyugati szociológia képviselői, akik kitartanak a „civilizált” és „civilizálatlan” nemzetek kettőssége mellett (Nyugat-Európa és Amerika az egyik oldalon;

⁴¹⁰ Ennek az elgondolásnak a gyökerei megtalálhatók az ún. fajtudatosítás elméletében, melyet F. H. Giddings dolgozott ki (*Principles of Sociology* – magyarul: *A szociológia elvei*. Budapest 1908.) a 19. század végén. E szerint az elmélet szerint az embernél „veleszületett” szolidaritással találkozhatunk azok iránt, akik hasonlítanak rá és ellenszenvvel azokkal szemben, akik különböznek tőle

⁴¹¹ A régi magyar nyelvben a Mitsoda nemzet vagy? kérdés Pápai Páriz Ferenc szótára szerint ezt jelentette: Cujas es? – miféle eredetű, miféle „szerzet, fajzat” vagy?

⁴¹² A „magyar” népnév jelentésének többféle értelmezése van – a finnugor eredeztetéstől (magy – manysi; ar, er – ember) a sumeron keresztül (Mah-Gar – tudás népe) egészen a kései mongol Madzsar eredeztetésig.

⁴¹³ Lásd közelebb Várkonyi Nándor: *Az elveszett Paradicsom*. Budapest, 1988, p. 138.

ázsiai, afrikai és latin-amerikai nemzetek a másik oldalon), a civilizációt az európai kultúra fogalmával azonosítják, s ezt elméleti indoklásként használják arra, hogy az európai kultúrát elfogadtassák a „civilizálatlan“ nemzetekkel.

*Meghatározásunk egyben rémutat arra, hogy a kultúra az emberi létnek nem elszigetelt része, amely szigorúan el lenne különítve a többi résztől. Ha a társadalmat akármilyen kis részekre bontjuk és amíg ezeknek valós arculatuk van, mindig rendelkeznek kulturális (és egyben gazdasági és politikai) mozzanattal is. A kultúrát nagyon szoros kapcsolatban kell látni az élet többi területével. Az emberi tevékenység létrehozott egy sajátos „réteget”, közeget, amely közötté és a „szűz” természet között terül el. Tartalmában nagyon közel van ez ahhoz, amelyet P. Teilhard de Chardin Nooszférának nevezett, az emberi szellem szférájának. A Nooszféra szerinte a Földet körülvevő „gondolkodó réteg”, a szellem egységesülő szférája. Mennyiségileg az emberivé vált Föld, sőt az emberivé vált természet, egyetemes, visszafordíthatatlan, csúcst jelentő perspektívákkal. Minőségileg pedig kozmikus értékű, a világ sajátos energiáját kinyilvánító tényező. Az emberi élet ebben a közegben zajlik, enélkül nincs emberi társadalom, nincs civilizáció, nincs kultúra. De ennek a rendszernek mindig más-más oldalát ragadjuk meg, ha a kultúráról, társadalmi életről, gazdaságról vagy politikáról beszélünk. Ha a gazdasággal van dolgunk, akkor azokat a folyamatokat vizsgáljuk, amelyek keretében az ember megtermeli és elfogyasztja azokat a termékeket, amelyek létének fenntartásához szükségesek. Ha a társadalmi életet, viselkedésformákat vizsgáljuk, akkor azokra az emberek közti kapcsolatokra, viszonyokra összpontosítjuk figyelmünket, amelyeket az említett termékek közvetítenek. Ha a politikáról beszélünk, akkor a termékek beszerzésére és a termelők fölötti hatalomra irányuló törekvések és az ezekkel összefüggő utak és módszerek jutnak eszünkbe. De ha a kultúráról beszélünk, akkor azokat az emberek közti kapcsolatokat, viszonyokat igyekszünk megragadni, amelyek által környezetét, s benne önmagát mind nagyobb értékre képes emelni. Ami egyben azt is jelenti, hogy a kultúra nemcsak az embernek a szimbólikus jellegű alkotásokhoz (nyelv, művészet, tudomány, filozófia, vallás, erkölcs, jog stb.) való viszonyait tartalmazza és foglalja magába, hanem a társadalmi viselkedés kultúráját, a politikai kultúrát, szokáskultúrát, ugyanúgy, mint az anyagi (tárgyi) kultúrát, amelybe beletartozik a termelés és a fogyasztás kultúrája is. Minden nemzet azokra az alkotásokra, amelyekkel kapcsolatba kerül, rányomja sajátos bélyegét. A kultúra nemzetivé lesz, a nemzetnek saját kultúrája van. A kultúrának az a része, amely „felszívódik” a közösségbe, amely észlelhető nyomokat hagy rajta, kifejezi ennek az etnicitását. De minden nép egyben mindig kitermel valami sajátosat, amellyel gazdagítja a saját és ezzel az egyetemes emberi kultúrát is. Az *eticitást* ebben az lebben úgy határozhatjuk meg, mint a *viszonylagosan zárt emberi közösség főleg azon kulturális jellegzetességeinek egységét, amelyekben különbözik a más embercsoportoktól. A görög eredetű ethnosz szó magyar fordítása megfelel a nép fogalmunknak. Ide sorolhatjuk ennek latinos formáját is, az etnikumot. Az ethnosz vagy etnikum ebben az értelemben olyan történelmileg keletkezett emberi tömörülés, amelyre közös szemiotikai rendszer jellemző (ez a jelek és a jelentések átadására szolgál) és amely megkülönbözteti más etnikumoktól. Fontos, de nem kizárólagos összetevője a szemiotikai rendszernek a nyelv. Beletartoznak azonban a szokások, magatartások, a használatba vett tárgyi világ hagyományos formái, de ugyanúgy a valódi vagy vélt származásának tudata. Az etnikai közösségek ebből a szempontból tehát kisebb vagy nagyobb embercsoportok, amelyeknek kultúrája különbözik a környezetétől és egyben azonos önmagáéval. Jellegük nemcsak a gondolatvilág halmazán, a mindennapi életet meghatározó szokásokon, a művészeti adottságokon és kifejezésük képességén alapszik, hanem hozzátartozik az előző generációktól kikristályosodott formában örökölt sajátosságok, lelkiség, alkotóképesség, erkölcsi és érzelmvilág egységes megnyilvánulása is. A nemzet létrejöttével még nem szűnik meg szükségszerűen ennek az etnicitása, több etnikai jeggyel tovább rendelkezhet.**

Milyen vonásai vannak a nemzetnek, mint kulturális közösségnek? Ezek szerint főleg a kultúra megnyilvánulásainak vonásai, jegyei: öltözet, szokások, hagyományok, de ilyenek a kultúrába épült nemzeti színek, a himnusz, az állam címere, ha azonosul az állammal, stb, de a népi kultúra más alkotásai is (nálunk, magyaroknál nemzeti jegynek számíthatjuk pl. a csikóbőrös kulacsot is vagy a székelykaput, amelyek szervesen beépültek népünk kultúrájába). Ezek a jegyek és szimbólumok a nemzet kultúrájához való tartozás igen fontos kellékei, amelyek útján kifejeződik az egyén közösséghez való tartozása. Ezek teremtik meg a lehetőséget annak, hogy a közösség kijelölhesse határait az elfogadottnak és a kívülállóknak, vagyis befogadjon vagy kirekesszen valakit. Általában ezeken keresztül kerülnek a közösségek tagjai olyan emberekkel is kapcsolatba, akikkel egyébként talán nem is érintkeznének. Éppen ezért a nemzeti kultúra jegyei és szimbólumai nagyon erős érzelmi töltetet hordoznak és gyalázásuk vagy felszámolásuk félelmet és dühöt válthat ki a nemzet tagjaiban. A modern nemzeteknél is sokszor szerepet játszanak olyan külsőségek mint a ruházat, a haj- és a szakállviselet stb, amelyek egy sajátos szimbólumrendszer alkatelemei és demonstratív módon kifejezik a közösséghez való ragaszkodást, nem ritkán mély gyökerekkel a spirituálisan megalapozott összetartozás tudatában. Például az egyik, még a 20. század 90-es éveiben végzett, kutatásunknál az etnikai identifikáció lehetséges jeleiről, tehát hogy egy véletlen találkozás folytán milyen jelek szerint tudnák megkülönböztetni a magyar embert a más nemzethez tartozótól, sokan azt vallották, hogy a magyar ember bajuszt visel.⁴¹⁴

Annak ellenére, hogy bizonyos nehézségek merülnek fel, ha úgy jellemezzük a nemzetet, mint olyan közösséget, amelynek közös a nyelve, a nyelvet mégis fő és lényeges jegynek tekintjük. Ez azért is van így, mert a beszéd és a nyelv az egyik legfontosabb emberek közötti kommunikációs eszköz. Minden esetben jelen van az adott közösség nyelve. A nemzet tehát nyelvi közösség is. A nyelvvel kapcsolatban a nemzet esetében szükséges ezeket a további mozzanatokat kihangsúlyozni. A felvilágosodás óta egyre több gondolkodó hangoztatta, hogy a nyelv a nemzeti együvé tartozásnak a legalapvetőbb jegye. A nyelv egyfelől lelki jelenség, de nem csak az egyén, és nem is a tömeg pszichikus funkciója, hanem a közösségé is. Ha valamely közösség elhanyagolja nyelvét, ha tagjai nem beszélnek egymással, hamarosan gyengül a közösség tudata is. Ennek a fordítottja is érvényes és teljes egészében vonatkozik a nemzetre. A nemzet, amelynek gyenge a nemzeti tudata, pusztulásra van ítélve, főképp, ha olyan más nemzet közelében él, amely erős nemzettudattal rendelkezik. A nyelv a nemzeti önvédelem egyik legfontosabb fegyvere, mert erőteljesen és hosszú ideig képes ellenállni a beolvadásnak. A nemzetben, mint kulturális közösségben, gyorsabban elhalványulnak a tárgyi kultúra emlékei, de a nyelv tovább él a családokban, népdalokban, az emberek mindennapi imáiban. A nyelv egy magát élő közösségnek tudó embercsoport legnagyobb közös alkotása. Folyton változó, önmagával mégis azonos, sokszor veszélyeztetett, de magát annál inkább megőrző alkotás, mert a közös hagyomány és a jövőért való vállalkozás hordozója.

Történelmi szempontból többnyire előbb jön létre a közös nyelv, amelynek alapján aztán fokozatosan kialakul a nemzet, amely államot alapít. De találkozhatunk fordított folyamattal is: először jön létre az állam többnyelvű lakossággal, s ez aztán a közös sors küzdelmeiben egy nemzetté alakul. A közös nyelv egyben az emberek további egyesítésének és a nemzet erősödésének az alapfeltétele. Bizonyos szakaszban a nyelv a társadalmi integráció eszközévé válik. Az embereket tömör közösségbe egyesíti és a kölcsönös egység természetes érzését idézi elő. A nemzet kialakulása a közös nyelv, mint a legalapvetőbb kommunikációs eszköz működése eredményének a csúcsa. Aszerint, miként működik, milyen mértékig beszélnek az emberek az adott nyelven, olyan mértékig egyesíti az

---

⁴¹⁴ Csámpai O.: *Viharvert nemzettudat. (Az identitástudat és érzésvilág problémái Zóboralja magyarfalvaiban)*. Pozsony, 1994, pp. 68-70.

embereket a nemzetbe mint szociokulturális közösségbe. Gondolkodni, álmodni a legszebben csak a nemzet nyelvén, az anyánk nyelvén lehet. Az anyanyelv fogalmába bekerült minden, ami a nemzetben való gondolkodás értelmi és érzelmi oldalát fejezi ki (igaz ugyan, hogy sok esetben nem lehet azonosítani az anyanyelvet, amelynek nagyobb az érzelmi töltete, a nemzeti nyelvvel, amely sokszor politikai tartalmat és intézményesített formát kap).

Végezetül hadd jegyezzük meg, hogy a nyelv sajátos módon a nemzeti kultúra szimbólumrendszere. Szimbóluma, jele annak, hogy ez a kultúra csakugyan van, csakugyan létezik, nem káprázat és nem ámokfutás. Nem valamiféle fikció, amelyet erőszakkal kell a nemzetbe helyezni és aztán keresni, miképp fog megnyilvánulni. Nagyon találóan és szabatos filozófiai megfogalmazással jegyezte meg Karácsony Sándor: „A nyelv a kultúra formája. A kultúra a nyelv tartalma. Az egyik ember akármit is beszél, amit mond, annak tartalma csak tudomány lehet, vagy művészet, vagy társadalom. Vagy azt akarja, hogy gyönyörűségem legyen, kedvem teljen benne, vagy azt célozza, hogy tudomásomra jusson, tanuljak belőle, vagy abból a szándékból mondódott, hogy csináljak, tegyek, cselekedjek valamit egy másik embert illetőleg.”⁴¹⁵

NEMZETI JELLEM ÉS ARCULAT. NEMZETI AZONOSSÁGTUDAT

A nemzetet mint kulturális közösséget olyan további vonások jellemzik, amelyek szorosan összekapcsolódnak ennek a közösségnek szellemi–kulturális, illetve szociálpszichológiai arculatával. A nemzethez az egyének főleg szellemileg és lelkiileg, pszichikailag tartoznak. Feltehetjük a kérdést: létezik olyasvalami, mint a nemzeti gondolkodás és viselkedésmód kulturális–történelmi genotípusa? Úgy véljük, igen. A közös társadalmi–gazdasági kapcsolatok, a közös nyelv, vagy akár a közös földrajzi terület (a hazának vallott szülőföld) mellett, a közösségben kialakul egy sajátos szellemi–lelki arculat, jellemvonás vagy karakter.

A szociológia terén végzett kutatások is bizonyítják a sokak által említett tényt, hogy az egyén vagy közösség, akármilyen hosszú időn át élhet a másik nemzet hatásköre alatt, érintkezhet annak tagjaival, rokoni kapcsolatokat köthet velük, elsajátíthatja nyelvét, megtanulhat mindent, ami a másik nemzet múltjára és jelenére vonatkozik, utánozhatja szokásait, de mégsem válik ennek a csoportosulásnak a tagjává, ha számára idegen marad az, ami csak nehezen határozható meg, de ami mégis létezik, – tehát az archaikusan hangzó nemzeti szellem, amely magában foglalja a sajátos jellemvonásokat is. Az elszakított nemzetrészek tagjainak a tapasztalata sem sokban különbözik a leírtaktól. Ez a szellemiség nem üres fikció, hanem van valós tartalma, főleg értéktartalma. A nemzeti szellem főleg értékeket, eszméket, célokat tartalmaz, amelyek megkövetelik az egyéntől, a csoporttól a megvalósításukat, az emberbe plántálják a törekvést, hogy életét felemelje a természeti állapotból, hogy megneemesítse és az egész természeti világot átalakítsa ezek szerint az eszmék szerint – tehát átszellemesítse.

Jeles magyar gondolkodók már többször feltették a kérdést: mi a magyar? A két háború közötti években ez a kérdés szerves részévé vált *Szekfü Gyula* filozófiai aláfestésű történelemszemléletének éppúgy, mint *Prohászka Lajos* filozófiai nemzet-karakterisztikájának vagy *Karácsony Sándor* reformatori–profetikus életfilozófiájának. Megkérdezte *Ady* is, csak másra vetette a hangsúlyt: Mit ér az ember, ha magyar? És megfogalmazódtak a válaszok is, annak ellenére, hogy már *Babits* fölhívta a figyelmet e kérdés föltevés módjának a veszélyeire, mert – szerinte – voltaképp magunk sem nagyon tudjuk, mit kérdezzünk.

---

⁴¹⁵ Karácsony S.: *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon*. Exodus kiadás, Budapest, 1938, p. 190.

Csak néhány, a felvetett kérdéskörrel összefüggő választ említünk:

– a magyar egyfelől levetkőző, meghódoló alázattal éretlen és parlagi a nyugat kultúrájával szemben, másfelől dacos, amikor ősi erejének zúzódását félti tőle. Állandóan menekül a valóság elől a „dicső” nemzeti múltba és kesergésbe – Prohászka Lajos szerint. Prohászka keresi az okot is, de a német szemlélet fékezi őt ebben:

– rokontalan és magára hagyatott, sőt nem szívesen tűrt jövevény a magyar. Karácsony Sándor a „magyar észjárásra” szellemi–lelki magyarázatot kíván adni. Szerinte van összefüggés a vér (eredet), a sors, a körülmények és a szellem között, de ez az összefüggés éppen a fordítottja a föltételezettnek. Nem a szeppe, a nomadizálás alakította a magyar lelket, hanem a magyar lelki alkat bírta ki és élte a pusztai nomád életet. Úri lélek a pusztai lelke, egyedül parancsol a maga legelőjén (*A magyar világnézet*).

Voltak törekvések a magyar szellemi, lelki arculat jellemzésére régebben is. Ezek közül kiemelkedik egy „negativista” szemléletmód, a *Széchenyi* által feltárt nemzeti jellemhibáink felsorolása. Ezek egyrészt a „keleti rajból” eredők, a régből hozottak, másrészt az utolsó évszázadokban kifejlődtek. Széchenyi hangsúlyozta őket, mert ebben látta a gyógymódnak a megtalálását is. Ezek többek között a keleti lustaság, elbizakodottság, nem tanulás, patópáلكodás, szalmalángszerű föllángolás, széthúzás, illetve a (lelki) elpuhulás, a (politikai) ellustultság és a (fizikai) enerváltság (*Hunnia*). Visszatérve Karácsony Sándorhoz, az ő értékelése inkább pozitív: Széchenyi által fölrótt hibák is magyar tulajdonságok, de nem bűnök, hanem inkább erények. A „szalmaláng” szerinte inkább bravúr, a „patópáلكodás” időtlen, passzív rezisztencia, amely a magyar észjárás jellegzetes alkotóeleme, a „széthúzás” az általa sokat hangoztatott és szociológiai precizitással elemzett társadalmi alapviszonynak, és a magyar észjárás elismert pozitív jellegzetességének, a mellérendelő elvnek az érvényesülése. Széchenyi sem mindenben negativista: megtalálta a magyarságban a nyíltságot, az egyenességet, becsületességet, bátorságot, a mások iránti tapintatot. A világ nagyjai közül is sokan rámutattak a magyar jellem vonásaira. A példa okáért csak egyet: „Nagyot tenni és erősen szenvedni: ez a magyarság” – *Pacelli* bíboros, a későbbi *XII. Pius pápa* mondása.

A vita a magyar jellemről napjainkban is újra meg újra föléled – magyarnak születni kell, olyan ez mint a kiválasztottság vagy az elrendeltetés (*Makovecz Imre*).

Tény, hogy a felvázolt szellemi–lelki vonásokat a szociológia eszköztárával felmérni nagyon bonyolult feladat. Az erre való törekvés inkább spekuláció, mert a jellemvonások beismerése mindig az egyén vagy a csoport szubjektivitásán alapszik.

A 20. század végén végzett kutatások is bizonyítják, hogy a nemzeti–etnikai összetartozásnak többféle megnyilvánulása lehet – a pozitív etnocentrizmustól a közömbösségen keresztül egészen a negatív etnocentrizmusig. Egyben az is bebizonyosodott, hogy az elszakított magyarság körében továbbra is erősen él az együvé tartozás tudata. Amikor a zaboraljai magyar lakosoknál az emberiség nemzetekre való felosztása tényének elfogadását, vagy el nem fogadását vizsgáltuk, a megkérdezettek 73,7%-a ezt a tényt helyesnek és hasznosnak tartotta, mert „így az ember tudja, hol kell keresnie védelmet és barátait”.⁴¹⁶ A társadalmi igazságosság mellett a nemzetet vélik az egyik legfőbb emberi és európai értéknek. A nemzet túlélte a forradalmak viharait és a tartalmát sem lehet kétség bevonni. Igaz ugyan, hogy a nemzet történelmi kategória, de ha elképzeljük, hogy földünkön manapság több ezer nyelven beszélnek, ez ugyanannyi kultúrát is jelent, amelyek között vannak bizonyos különbségek. A nemzet így a kultúra sajátosságainak hordozójává válik, s egyben garanciája létezésének, megmaradásának. A globalizációs tendenciák ellenére a nemzet továbbra is a társadalmi, gazdasági és politikai élet egyik meghatározó szervezeti formája marad és ezidáig a közösségek identitásmegőrző

⁴¹⁶ Csámpai 1994, pp. 54-55.

törekvéseit is csak ez tudja hatásosan biztosítani. Az említett vizsgálat során a megkérdezettek 18,6%-nak volt az a véleménye, hogy a nemzetek léte az emberiség megosztottságához és gyűlöletéhez vezet. Csak 7,7% adott semleges választ, illetve nem tudta ezt a kérdést megítélni.

A nemzeti szellemhez, a nemzet lelki alkatához nagyon közel áll a *nemzeti azonosságtudat*. Az egyének vagy csoportok akkor hordozói az azonosságtudatnak, ha képesek megkülönböztetni önmagukat más nemzet tagjaitól, ha képesek saját nemzetük jellegzetes vonásait szavakkal, gesztusokkal úgy kifejezni, hogy újra meg újra bizonyítsák, hogy nemzetüknek van létjogosultsága és nekik van okuk e nemzethez tartozni. Tehát amikor növekvő mértékben érzékelik, hogy egymáshoz tartoznak, hogy közösek az értékeik, közös a történelmük és közös sorsot vállaltak. Ami azt jelenti, hogy a nemzetet nem lehet szabályokkal, rendeletekkel, (nyelv)törvényekkel megteremteni, mint ahogy a szellemét, a tudatát sem lehet ily módon megváltoztatni. Nem lehet egy nemzetet megsemmisíteni, míg egyetlen tagja él, akinek nemzeti tudata van. Másfelől, csak a nemzeti tudatot birtokló társadalomban születhetnek nemzetépítő alkotások. *Radics Géza* a nemzettudatot így definiálja: „*A nemzettudat egy egységes és átfogó, alkotó töltetű nemzeti önismereten alapuló közösségtudat. Az együvé tartozás tudata, amelynek jegyében vállaljuk a közös sorsot, és amelyet birtokolva egy nép képes megoldani nemzeti sorskérdéseit.*” A kulcsszó tulajdonképpen a nemzeti önismeret.

Nemzetünk történelmével kapcsolatban hangsúlyoznunk kell azt a tapasztalatot, hogy a történelmi Magyarország lakosai között sokáig nem volt nyoma a nyelvi megosztottság feszültségeinek. Ellenkezőleg, kialakult egy olyan hazafias érzület, amely előnyben részesítette a hazához való kötődést az etnikumhoz való kötődéssel szemben. Érdekes jelenség, hogy az absztrakt „haza” fogalom a magyarság körében igen korán kialakult, amely nem volt azonos a szűken vett „szülőföld–haza” fogalmával. Már a 12. században fellelhetők a nyomai az irodalmi alkotásokban, oklevelekben; a 16. századtól folyamatos az irodalomban. Más népeknél, nemzeteknél ez a „haza”-fogalom csak a 17-18. századtól követhető nyomon. A lakosság nagy része, nyelvükre való tekintet nélkül, „hungarus”-nak vallotta magát. Csak a későbbiekben váltja fel a történelmi Magyarország területéhez kapcsolódó nemzettudatot a közös nyelvhez és az etnicitás más megnyilvánulásaihoz kötődő nemzettudat. *A Szent Korona-eszméből eredő „hungarus” nemzettudat, amely az ország kikönböző nyelvű lakosait mind az egy magyar nemzet tagjaiként tekintette, a meggyőződésből eredt. A magyarság mindig befogadó nemzet volt, nem kirekesztő. A „hungarus” tudat – nemzeteket integráló tudat is.*

A nemzeti tudatot a szociológia szemszögéből a következő elemek egységeként lehet jellemezni:

1. az egy bizonyos nemzethez való tartozásnak a tudatosítása, amelybe beletartozik a más közösségekhez való viszonynak a tudatosítása is és főleg annak, hogy van egy küldetése, hivatása, amit felvállalt és teljesíteni akar;

2. tudományos ismereteken alapuló, ideológiailag nem befolyásolt nemzeti történelemtudat birtoklása;

3. pozitív viszony olyan értékekhez, mint az anyanyelv, a földrajzi terület, amelyen a nemzet tagjainak a többsége összpontosul (az érzelmi értelemben vett haza), a hagyományok, a szokásrendszer stb;

4. az adott társadalmi-politikai rendhez való viszonynak a tudatosítása, amelybe beletartozik az államformához való viszony is. Ez a magyarságnál sem lebecsülendő mozzanat, főleg akkor, ha nemzetünk egyik-másik része más-más államhoz, államformához volt és van kötve. Ezzel kapcsolatban nem elhanyagolható az adott jogrendhez való viszony – a magyarság esetében az alkotmányosság és a parlamentarizmus intézménye igen erős sajátosság;

5. nemutolsósorban, a nemzeti-emancipációs törekvésekben való szerep tudatosítása. Nem került-e a nemzet bizonyos része hátrányos helyzetbe azzal, hogy nem volt annyira közel a történelmi eseményekhez, nincs-e alacsonyabb-rendűségi érzete abból, hogy másnak kellett kivívni a nemzeti függetlenségét stb.

Az utóbbi idők eseményei a nemzeti azonosságtudat egyik további fontos összetevőjére irányítják a magyarsággal foglalkozók figyelmét. Éspedig *a lét és a megmaradás* fontosságának a tudatosítására. Ugyanis nemcsak a mai magyar állami határokon kívül élő magyarságnál, de az összmagyarságnál is rendkívül nagyarányú mennyiségi fogyás észlelhető és fennáll a veszély, hogy ezt minőségi fogyás is követni fogja.

A történelemtudat szerves része a származástudat, amely sokszor ugyan mítikus gyökerekből eredhet, de a modern világban is kell ezzel a sajátossággal számolnunk. A mítosz nélküli nemzet gyökértelessé válik, zavarok keletkeznek az értékrendjében, nincs küldetésstudata, vagy elveszti azt, parttalanul csapong, vagy csapódhat bárhová, könnyen felszívódhat, eltűnhet a történelem süllyesztőjében. Ehhez mindenképpen hozzá kell fűznünk egyik régebben kifejtett gondolatot, amely szerint a „magyarság származástudatának új megfogalmazását éli, amely nélkül a nemzeti önismeret és önbecsülés mankókon jár. A finnugor származástudatot még nem adtuk föl, a sumert még nem fogadtuk el... Kár lenne a finnugor származástudatot fölcserélni a sumerral, vagy akár az ujjurral, ha azok végső fokon nem bizonyulnának valósnak, vagy csak részletkérdésre adhatnak feleletet. A származástudat olyan műveltségi, nyelvi és embertani, tehát történelmileg szilárd, megbízható alapra kell hogy épüljön, amely kiállja a jövő kritikáját.”⁴¹⁷ Műveltségünk, múltunk átfogó ismerete valóban nélkülözhetetlen ahhoz, hogy tiszta képet kapjunk (és adjunk is) arról, miről is akarunk beszélni. A tudományosan megalapozott ismeretek továbbadása így nemcsak érzelmileg, hanem értelmileg is erősíti a nemzeti azonosságtudatot. A történelemben nem minden esetben a mintát kell keresni, nem azt kell megtalálni. Egy üzenetet kell megfejteni, amely a régmúltban fogant és a jövő felé mutat. Azokat a maradandó, tartós értékeket, jellegzetességeket, sajátosságokat kell megtalálni, amelyek azt a kultúrát, amelyet magyarságnak tudunk, létrehozták, fejlesztették és ezek nyomán tovább fejlődhet a jövőben.

Újból meg kell ismételnünk, hogy a nemzetet elsősorban kulturális jegyek alapján lehet azonosítani, amelyek megelőzik a más azonosítási – szociális, gazdasági, vallási stb. – ismérveket. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy minden kultúra magán hordja annak a vallásnak a bélyegét, amelynek a hatásköre alatt működik. Ebben az összefüggésben felvetődik a kereszténység és a magyar nemzeti kultúra viszonya.

Igen bonyolult, de a szociológia szempontjából fontos viszonyrendszerrel van szó, mert a nemzet tagjainak vallása nagyban hozzájárul azonosságtudatuk alakulásához. A magyar nemzet fejlődésében két fő törekvést lehet kitapintani: az egyik az I. (Szent) István által elfogadott kereszténység a római katolikus változatával, amely tulajdonképpen az állami vallás szerepét vállalta magára. A magyarság régi vallása ugyanis jórészt megkophatott és jórészt értelmét veszthette már a honfoglalás előtt, bár az ősvallás egyes elemei nem mondtak ellent a keresztény tanoknak. A kereszténység hiánypótló volt a régi vallás által ki nem elégült lelkek számára, sőt a kereszténységben találta meg az ősi hitéhez legközelebb álló eszmevilágot, bár megemlítendő, hogy felvétele politikai okokkal is összefüggésbe hozható. A manicheizmus,⁴¹⁸ amely bizonyára eljutott eleinkhez, erejét veszítette az új területen, bár elemei több évszázadig, főleg a népi kultúrában, tovább éltek.

⁴¹⁷ Radics G.: *Eredetünk és őshazánk*. A szerző kiadása, 1993, pp. 72-73.

⁴¹⁸ A manicheizmusról lásd közelebb Érdy, M.: „Manichaeans, Nestorians, or Bird Costumed Humans in their Relation to Hunnic Type Cauldrons in Rock Carvings of the Yenisei Valley“. *Eurasian Studies Yearbook*. Indiana University. Décsy, Gy. Editor. Bloomington, Indiana. 68 (1996), pp. 45-95. A budizmusról lásd közelebb Lükő Gábor: *Buddhista korszakunk emlékei az 5-13. századokból*. Kézirat.

A bizánci kereszténységet külső és belső politikai okok miatt nem sikerült adaptálnia. A budizmus elemei ugyan tápanyagként szolgálhattak,⁴¹⁹ de nem volt erejük teljesen kibontakozni; a judaizmus és a mohamedán eszmék nem sugároztak pozitív hitet. Hit nélkül viszont egy nép, egy nemzet nem élhet. Ezért is vette fel a római kereszténység krisztusi tanítását. A magyarság bizonyos része azonban hamar fölismerte a római katolikus vallás ideológiai tartalmát is: a világművelődés törekvését, amelynek eszköze a Német-római Birodalom volt, a magyar valóság felszámolásával. E fölismerés nyomán mutatkozott meg az a törekvés, amely a honfoglalás előtti hagyományokat továbbra is fenn akarta tartani. Ez egyrészt a viszonylagosan független magyar egyházszervezetben nyilvánult meg a keresztény eszméket tükröző sajátos vonásokkal, mint pl. a szent királyok tisztelete, Boldogasszony-kultusz, Szent Korona-eszme stb. Másrészt a később megjelenő reformáció eszméiben testesült meg, mi több, a református (kálvinista) vallás vált a népi–nemzeti értékek hordozójává, bár, és ezt nem szabad elhallgatni, a valós nemzeti hagyományokból sok az áldozatává vált. A keresztény–keresztényen szóképzés így a magyar kultúra vallási megoszlásának a jele is lett. Ez a különleges kettősség csak a magyar nyelv tulajdona, más nyelvben nincs párja.

Visszatérve a kultúrához, ami meghatározott szerepeket és sajátos feladatokat tölt be. Közös nevezőjük ezeknek az egyén és a közösségek kultiválása és humanizálása, számára a kultúra a valóság elsajátításának sajátos eszközévé válik. Az erkölcsi alapelvek valamiféle tárházát képezi, azoknak a szabályoknak az őrzője, amelyekkel előírja, mi a helyes és mi a helytelen, melyek az elfogadható vagy nem elfogadható viselkedésmódok. A kultúra működési hatása a nemzet érzelmi kiterjedését teremti meg. Az érzelmi–indulati megnyilvánulások valamiféle összefogó kapocsként hatnak a nemzet tagjai között, biztosítják túlélését és befolyásolják további fejlődését.⁴²⁰ Ennek keretében az adott nemzet tagjai nagyon szorosan kötődnek egymáshoz és összefűző kötelékeiket saját identitásuk részének tartják (lásd a nemzeti azonosságtudat szerkezetének felvázolását az előző oldalakon). Bizonyos értelemben meghatározzák a nemzet létének a határait. De mivel ezek a határok könnyen sebezhetőkké, áthághatókká válnak, a nemzetek állandóan veszélyeztetve érzik magukat.

A NEMZETÉS A POLITIKA

A legnagyobb veszélyt jelentik számukra a többi közösség vélt vagy valós igényei és követelése. Ebben az esetben a nemzet minden eszközt fölhasznál létének védelmére. Ez azt jelenti, hogy a kultúrába egyfelől kifejezetten politikai elemek kerülnek és amellettszükségyszerűen létrejönnek a nemzeti önvédelem politikai eszközei.

A magyarság esetében már nagyon korán felébredt a szunnyadó politikai tehetsége az idegenek fenyegető támadására és ellenhatásként tudatosodott önrendelkezési hajlandósága, amely létrehozta az önálló államéletet. A magyarság eddigi tényezői, a vérrokonági szervezet és a törzsfői hatalom ugyanis akkor már elgyengülőben volt,⁴²¹ bár, amint ezt említettük, ezek még sokáig tovább éltek, de már inkább mint gazdasági tényezők. A magyarság önrendelkező politikai akarata Árpád vérében összpontosult és István volt az, aki ennek európai értelemben állami keretet adott.

A politikának a rendiség korában is nagy szerep jutott. A rendiség akkor született, amikor az egyházi és világi nagybirtok politikai súlyt kapott és elismerést kaptak a később

⁴¹⁹ A budizmusról lásd közelebb Lükő Gábor: *Buddhista korszakunk emlékei az 5-13. századokból*. Kézirat.

⁴²⁰ Lásd közelebb Schöpflin György: *Nacionalizmus és nemzeti kisebbségek*. In: *Európai utas* 1991/2, p. 21.

⁴²¹ Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza* (2. kiadás). Budapest, Dick Manó Könyvkereskedése, 1923. p. 28.

kialakuló nemesi rend politikai kiváltságai.⁴²² A nyugatihoz képest a magyar rendiség sajátos intézmény volt, hiszen rendi jogait az ország határain kívül (Bécsben) székelő hatóságok ellen védelmezték, ami azt is jelenti, hogy önrendelkezési jogukért, a nemzet államiságáért is kiálltak. A nemzeti önrendelkezés politikai megnyilvánulásai voltak későbbiekben azok az egyéni hőstettek (Zrínyi Szigetváron, Dobó Egerben, Losonczi Temesváron), továbbá azoknak az előkelő családoknak a példája és helytállása, akik olyan érzelmi értékeket voltak képesek létrehozni, amelyek aztán a fejlődés folyamán a nemzet egységét újra helyreállították. De a 18. század végén és a 19. század elején Európa fejlődésében új jelenség ütötte fel a fejét – a polgári forradalmakkal járó társadalmi átalakulás. A Habsburg politika reakciója a központosítás volt, – a magyar nemzeti élet megnyirbálásával. A rendi társadalom ebben az esetben már nem volt kellően rugalmas ahhoz, hogy a bécsi központosítás rendszabályait hatástalanítani tudta volna. Modern alkotmányos államra volt szükség, amely azonban a magyar valóságban megint csak sajátosan alakult.

A magyar nemzeti újjászületés egyik forrása a nyelvi és az irodalmi megújulás volt, karöltve azzal az erkölcsi erővel, amely már ezer év óta vállain hordozta a magyar államiságot. A rendi nemzet képes lett volna reformok segítségével modern nemzetévé átalakulni, ami részben meg is történt. Bécs abszolutizmusa azonban annyira felgyorsította a történéseket, hogy a forradalom és a szabadságharc elkerülhetetlen volt. A magyarság törekvéseit sajnos nem értette meg minden nemzetiség, mert akkor már nem volt meg bennük a politikai akarat a magyarság mellé való felzárkózásához. Ez a belső bomlás vezetett el a későbbiekben is, a Nagy Háború után, a tragikus trianoni tér- és embervesztéshez. De még ezek után is volt politikai érzék a katasztrófától szétrobbantott állami rend és nemzeti élet helyreállításához.

A másodikvilágháború után az önálló nemzeti politika helyébe a nemzetköziség lépett, amely nem sokat adott az elszakított magyar nemzetrészek politikai igényeire és törekvéseire. A 20. század 90-es éveiben végbement társadalmi változások felvetették a magyar nemzet politikai határokon átívelő újraegyesítését, – nemes elképzelés, amely azonban csak akkor valósulhat meg, ha a politikai elit értékesíteni tudja mindazon tapasztalatokat, amelyek a magyar évszázadok során felhalmozódtak.

Összegezve tehát, *a politika nem valami idegen elem, amely bekerül a nemzetbe, hanem annak szerves alkotóeleme, a nemzeti sors intézésének módja és eszköze.* A politika a modern korban főleg a nemzetállam feladatkörében nyilvánul meg, amely erősebb szervezetségre van alapozva, mint az állam minden előbbi formája. A nemzetállam feladata a nemzet védelme, az erkölcsi rend és azonosság megvédése, tehát ennek a védelemnek nagy hatékonyságot kell kimutatnia.

Meg kell említeni, hogy hagyományos értelemben a politika a hatalmi és a gazdasági érdekekből ered.⁴²³ A hatalom nem más, mint a történések folyamatának ellenőrzőképessége. Hatalommal rendelkezni azt jelenti, hogy az egyén vagy csoport képes erőt venni a történéseken, irányítani, meghatározni és szabályozni, tehát ellenőrizni is azokat. Mindenesetre meg kell különböztetni a napi politikát az alkotmányos politikától. Az alkotmányos politika a társadalmi rend keretével foglalkozik, vagy ha akarjuk, a társadalmi szerződéssel és ennek intézményes formáival. A napi politika azokkal az irányokkal foglalkozik, amelyeket érdekek és preferenciák diktálnak ezen kereten belül. A nemzettel kapcsolatos kérdések fontosak az alkotmányos politikában, a napi politika a nemzet számára látszólag nem lényeges. A valóságban azonban ez másképp működik. Mihelyt napirendre kerülnek az identitás kérdései, és a közösség tagjai létezésük határait veszélyeztetve látják vagy érzik, a politika emocionális töltetet kap. Éppen a napi politika tartalmába kerülnek

---

⁴²² Ezeket II. András király az 1222-es *Aranybullában* biztosította mint a korábbi királyi szolgák általános érvényű kiváltságait.

⁴²³ 27. Lásd közelebb Weber, M.: *A politika mint hivatás*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1995.

azok a változások, amelyek veszélyeztetik a közösség kultúráját. Ezek lehetnek olyan gazdasági vagy műszaki változások, amelyek befolyásolják mindennapi életét és kényszerítik, hogy új szabályokat, viselkedési normákat hozzon létre, megszegje a megszokott hagyományokat, szokásrendszereket. A közösség politikailag kezd gondolkodni, létezése védelmének érdekében politikai eszközökhöz nyúl, meghatározott politikai igényei vannak. *Ez az a mozzanat, amikor az etnikai közösséget nemzeti közösségnek, nemzetnek lehet nevezni. A nemzet tehát politikailag gondolkodó és cselekvő kulturális közösség.* A nemzetek különféle jegyek szerint határozhatók meg, ezek közül azonban döntő a valamely konkrét területhez fűződő viszonyuk és az az igényük, hogy ama terület fölött a nemzet nevében politikai ellenőrzést gyakoroljanak.⁴²⁴ A nemzet politikai gondolkodása és cselekvése azonban mindenekelőtt a konkrét terület és az ezen élő közösség kultúrájával összefüggő problémákból ered.

A leírtakból kitűnik, hogy a nemzet tudományos meghatározására irányuló legkülönbözőbb próbálkozások sokszor kudarcba fulladnak. A magyar nemzet minden korban, minden évszázadban másfajta megnyilvánulást kapott. Sőt, a nemzet lényege sem volt mindig meghatározható racionálisan megismert jegyek szerint. Sem a fajta (a szó embertani értelmében), sem a terület, sem a nyelv, a vallás stb. nem olyan jegy, amely egyértelműen meghatározná a nemzetet, bár mindegyiknek rendkívül nagy szerepe van. Manapság sem tudja semmiféle társadalomtudományi vizsgálat teljesen felszínre hozni a nemzeti sajátosság titkait. A nemzeti létben az ember „én“-je teljes egészében részt kell vegyen. Mert csak a teljes részesülés a nemzet alkotó életfolyamatában segít hozzá, hogy felfedjük őskultúrájából fakadó titokzatosságát. *A nemzet olyan teljeség, amit csak érezni lehet, azonosulni lényegével.* Minél inkább azonosul a lényeggel, annál inkább beavatottá válik, minél inkább nem tud azonosulni, annál inkább érzi kitaszítottságát.

IRODALOM

- Badinyi Jós Ferenc: *Igaz történelmünk vezérfonala Árpádig*. Orient Press, Budapest, 1996.
- Chardin, Teilhard de: *Út az Ómega felé*. Szent István Társulat, Budapest, 1980.
- Czeizel Endre: *A magyarság genetikája*. Debrecen, 1990.
- Csámpai Ottó: *Viharvert nemzettudat (Az identitástudat és érzésvilág problémái Zoboralja magyar falvaiban)*. Pozsony, 1994.
- Csányi Vilmos: *Evolúciós rendszerek*. Gondolat, Budapest, 1988.
- Csihák György: *A magyar nemzet múltja * Szent István király és a magyar államalapítás * A bambergi lovas * Sacra Regni Hungarici Corona és a magyarközjogi rendezés kérdései ma * Magyar- nép- kisebbség*. ZMTE, Budapest–Zürich, 1999.
- Csihák György: *Gens Hungarorum – a magyar nemzet*. In: Csihák Gy.: *Magyar nempolitika írások*. ZMTE, Budapest–Zürich, 2002.
- Dienes István: *A honfoglaló magyarok*. Corvina, Budapest, 1978.
- Erdélyi László: *Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései*. Franklin-Társulat, Budapest, 1915.
- Érdy, Miklós: „Manichaeans, Nestorians, or Bird Costumed Humans in their Relation to Hunnic Type Cauldrons in Rock Carvings of the Yenisei Valley“. *Eurasian Studies Yearbook*. Indiana University. Décsy, Gy. Editor. Bloomington, Indiana. 68, 1996.

---

⁴²⁴ Schöpflin Gy.: Nacionalizmus és etnikum Európában. *Európai Szemle* 1992/1. p. 9.

- Giddings, Franklin Henry: *A szociológia elvei*. Grill Károly Könyvkiadó-vállalata, Budapest, 1908.
- Karácsony Sándor: *A magyar észjárás*. Magvető Kiadó, Budapest, 1985.
- Karácsony Sándor: *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon*. Exodus kiadás, Budapest, 1938.
- László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Magyar Élet kiadása, 1944.
- Lükő Gábor: *Buddhista korszakunk emlékei az V–XIII. századokból*. Kézirat.
- Mi a magyar?* (szerk. Budapest, Szekfű Gyula). Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939. (Reprint Helikon, 1992.)
- Padányi Viktor: *Egyetlen menekvés*. Budapest, 1995.
- Padányi Viktor: *Dentu-Magyararia*. Turul, Veszprém, 1989.
- Radics Géza: *Eredetünk és őshazánk*. A szerző kiadása, Chicago, 1993.
- Schöpflin György: Nacionalizmus és nemzeti kisebbségek. In: *Európai utas* 1991/2.
- Schöpflin György: Nacionalizmus és etnikum Európában. In: *Európai Szemle* 1992/1.
- Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza* (2. kiadás). Dick Manó Könyvkereskedése, Budapest, 1923.
- Vámbéry Ármin: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Franklin-Társulat, Budapest, 1895. (Reprint Budapest, Holnap Kiadó, 1989.)
- Várkonyi Nándor: *Az elveszett Paradicsom*. Budapest, 1988.
- Weber, Max: *A politika mint hivatás*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1995.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Baán Kálmán: *Magyar genealógiai és heraldikai forrásmunkák*. Budapest, 1930.
- C. Tóth János: *Misterium Hungarorum* (A magyarok titka). Magyarországért, Édes Hazánkért Kiadó, Székesfehérvár, 2000.
- Csámpai Ottó: Kárpát-medence népeinek jövője a XXI. században. In: *A Tizedik Magyar Őstörténeti Találkozó és Negyedik Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai*. ZMTE, Budapest–Zürich, 1996. <https://mek.oszk.hu/06500/06505/06505.pdf>. (Lásd jelen kötetben is. – A szerk.)
- Csámpai Ottó: *Nemzet és társadalom* (Bevezetés az etnoszociológiába). ZMTE, Budapest–Zürich, 1996.
- Endrey Antal: *A Korona országa* (A Szentkorona-eszme történelmi megvalósulása). A szerző magánkiadása, Tiszaalpár, 2002.
- Joó Tibor: *A magyar nacionalizmus*. Athenaeum, Budapest, 1940. (Reprint Szeged, 1997.)
- Karácsonyi János: *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest, 1900.
- Kempelen Béla: *Nemes családok I–XI. kötet*. Budapest, 1911–1932.
- Radics Géza: *Olvasmányok múltunkról*. A szerző kiadása, 2000.